

CHAPTER «SOCIOLOGICAL SCIENCES»

THEORETICAL PRINCIPLES OF PREVENTION OF CHILD ABUSE IN THE FAMILY

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В СІМ'Ї

Yuliia Mykhailichenko¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-406-1-9>

Abstract. In the modern world, child abuse in families, as a manifestation of abnormal patriarchal consciousness, is one of the most hidden and latent forms of violence within society. As a full member of the international community Ukraine, and the Council of Europe, plays an integral part in joint activities, which work to create a healthy social environment for children. The responsibility of child welfare was transferred to the state level, with the implementation of the final document of the 27th Special Session of the UN General Assembly. The assembly aims to create "A world suitable for children to live in". Similarly, this is reflected in Chapter II of the Constitution of Ukraine, which outlines laws surrounding the "Prevention of violence in the family", "Protection of childhood", "Social work with children and youth". It also addresses, "Youth and children's public organizations", "Priority measures on the protection of children's rights". In addition, the Criminal and Civil Codes of Ukraine and a number of other current legal acts aim at comprehensively solve the problems of protecting children from violence in the family. Despite significant achievements in the prevention and minimization of the consequences of child abuse in families, the domestic mechanism of practical legal and preventive social protection of children still needs further improvement. Therefore, it is extremely important to review and study the relevant modern, scientific, theoretical and methodological principles of prevention

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer,
Kyiv University of Culture, Ukraine

of child abuse in the family, these are based on practical activities related to appropriate preventive and rehabilitative social work. **Methodology** of the study is based on general research methods of analysis and synthesis, induction and deduction, observation, and abstraction, which are used to systematize achievements in the theoretical principles of prevention of child abuse. **The purpose** of the article is a brief overview and analysis of the most modern theoretical and methodological foundations of practical solutions to the problems of social prevention of domestic violence towards the children in the family and ways of solving it within the framework of society. The analysis of the latest scientific research by specialists on the problems of protecting children from abuse in the family proves that this direction of social work, especially in the practical sphere, still needs further improvement taking into consideration modern social realities. **Conclusion:** our concise analysis of modern scientific research conducted by both domestic and foreign specialists in the field of prevention any form of child abuse in the family, theoretical foundations, theories, methods, forms and levels of social and pedagogical prevention allows us to come to the conclusion that not all aspects of child abuse prevention have been fully integrated into the day-to-day activities of educators and social specialists. The multifaced nature of child abuse necessitates a continual evolution in the strategies employed by professionals in response to the evolving demands of society. The current situation indicates a need for ongoing efforts to enhance the effectiveness of preventive measures. This includes refining the forms, methods and directions of preventive work, as well as establishing consistent and reliable monitoring mechanisms to ensure the faithful implementation of these measures. By fostering a collaborative approach and learning from successful experiences abroad, we can better address the intricate challenges associated with child abuse prevention. In essence, the current stage calls for a heightened focus on continual improvement, increased awareness, and a steadfast commitment to the well-being of children. Only through a comprehensive and dynamic approach that integrates the latest research findings, international standards, collective expertise can make meaningful strides in safeguarding children from abuse within family.

1. Вступ

Діти – найбільш незахищена і майже повністю залежна від дорослих частина суспільства. Парадигма жорстокого поводження з дітьми в сім'ях свідчить про необхідність ретельного осмислення ключових аспектів соціального генезису цієї проблеми і розробки дієвих профілактичних заходів, спрямованих на її мультисекторальне і кросдисциплінарне розв'язання. Вітчизняними і зарубіжними державними установами, педагогічними і правовими інституціями, громадськими організаціями жорстоке поводження з дітьми в сімейному колі визнано однією з найрозповсюдженіших форм порушення прав людини. У сучасному світі жорстоке поводження з дітьми в сім'ях, як прояв патріархальної свідомості, є найбільш прихованою від суспільства формою насильства. Згідно із статистичними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щодня у світі внаслідок насильства гинуть приблизно 565 дітей, підлітків і молодих людей (понад 206225 осіб за рік). Результати спеціальних досліджень, проведених і оприлюднених за ініціативою Ради Європи, свідчать: у європейських країнах фізичних знущань і покарань зазнає переважна більшість дітей. За даними ВООЗ, лише у Європейському регіоні в результаті насильства в сім'ях щодня гинуть четверо дітей у віці до 14 років, що становить більше 1400 життів на рік. При цьому на кожен загиблу дитину припадає багато таких, які роками зазнають насильства і жорстокого поводження в сім'ї. Попри певні позитивні зрушення у справі профілактики і мінімізації наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, вітчизняний механізм практичного правового та соціального захисту потерпілих залишається недосконалим. Не вистачає спеціалізованих закладів для надання необхідної допомоги дітям та відповідно підготовлених фахівців, малоефективною є система превентивних заходів та раннього реагування на прояви жорстокого поводження з дітьми в сім'ях. Метою даного дослідження є стислий огляд та аналіз найсучасніших теоретико-методологічних засад практичного вирішення проблем соціальної профілактики насильства дітей у сім'ї і способів її вирішення в рамках соціуму. Новизна теми і актуальність наукового дослідження даної проблеми обумовлена сучасними вимогами суспільства до вирішення даної проблеми у світлі зростаючих вимог часу, вимогами омбудсмена (Ombudsman) України, пов'язаних зі вступом України до ЄС.

2. Огляд базових теоретичних концепцій профілактики

Ефективний захист дітей від жорстокого поводження в сім'ї вимагає високоефективних превентивних заходів, інтеграції зусиль, засобів та можливостей відповідних державних інституцій та неурядових організацій на всіх напрямках їх планування і практичного здійснення. У «Стратегії ЮНІСЕФ у галузі захисту дітей» (UNICEF Child Protection Strategy) підкреслюється, що пріоритетна увага до питань освіти, охорони здоров'я, сімейного виховання дітей, а також протидії сімейному насильству в рамках вимог, сформульованих у Декларації прав дитини ООН, є основою стратегії всіх видів даної профілактики, що найбільш дієвим і результативним засобом профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї є проведення комплексних, кроссдисциплінарних багаторівневих стратегій щодо усунення його причин, що потребує ефективної міжвідомчої і міжсекторальної взаємодії суб'єктів.

Науково-теоретичні дослідження в галузі профілактики жорстокого поводження з дітьми вже тривалий час проводяться у багатьох розвинених країнах світу. Незважаючи на їхню глибину і фундаментальність, фахівцям і досі не вдалося доказово обґрунтувати єдину концепцію однозначного і загальноприйнятного підходу до цієї проблеми.

До базових теоретичних концепцій профілактики слід віднести комплекс теоретичних розробок, заснованих на теорії соціально-когнітивного навчання А. Бандури; теорію соціальної інокуляції В. Мак-Гіра; теорію життєвих навичок Дж. Ботвіна; теорію мотивації А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, А. Маслоу; теорію проблемної поведінки Р. Джессора; транзакціональну теорію стресу і копінга Р. Лазаруса; теорію планованої поведінки І. Айзена; теорію ступеневої зміни поведінки Дж. Прочаска і К. Ді Клементе; а також інші теорії, створені на базі концепції здорового стилю життя Всесвітньої організації охорони здоров'я тощо [19, с. 34].

Згідно з теорією соціально-когнітивного навчання, соціалізація особистості кожного конкретного індивіда еволюційно відбувається під постійним впливом навколишнього соціального середовища, результатом чого є навчання його певних навичок поведінки. Альберт Бандура на основі фундаментальних лонгітюдних досліджень дійшов висновку, що дорослі, як і діти, вчаться поведінковому аспекту через формальний процес навчання і спостереження, формуючи його через сприй-

няття загальноприйнятих норм, ментальності і соціальних стереотипів зовнішнього світу. Незважаючи на те, що соціально-когнітивну теорію А. Бандури нерідко відносять до біхевіористських теорій особистості, вона пропонує дещо інше, відмінне уявлення про особистість. У ній особливо виділяються спільна взаємодія і взаємовплив середовища, поведінки і особистісних факторів, у яких домінуюча роль приділяється когнітивним процесам, що забезпечують найбільш адекватну комбінацію ментального самоконтролю і самоефективності особистості. Середовище, або соціум, згідно із соціально-когнітивною теорією, впливають на індивіда тією ж самою мірою, якою індивід впливає на соціум і формує середовище, що, в свою чергу, формує особистість. Такий перманентний адаптаційний процес забезпечує своєрідну рівновагу між волею і детермінізмом – у цьому суть теорії, на основі якої будуються найпоширеніші в наш час профілактичні програми захисту дітей від жорстокого поводження в сім'ї [17, с. 23].

Теорія когнітивного вирішення соціальних проблем, яку пропагує Всесвітня організація охорони здоров'я, націлена на формування компетенції ранньої профілактики, або попередження. Під когнітивним підходом мається на увазі вирішення традиційних для даної сфери діяльності проблем методами, що враховують когнітивні аспекти, у які включаються процеси аналізу і синтезу, сприйняття, мислення, пізнання, пояснення і розуміння. Когнітивний підхід у будь-якій предметній галузі акцентує увагу на «знаннях», вірніше, на процесах їх формування, зберігання, обробки, інтерпретації і одержанні на їх базі нових поведінкових навичок. Дана теорія базується на постулаті, що прищеплення біологічним або соціальним батькам навичок соціально-когнітивного вирішення виховних проблем здатне поліпшити міжособистісні взаємини і керування імпульсивними поривами, емоційними сплесками, зменшити або запобігти негативній, аномальній, «компрометуючій» (визначення: Всесвітньої організації охорони здоров'я), антигуманній поведінці дорослих відносно своїх дітей, прийняти за аксіому в цій сфері верховенство толерантності й емпатії [20, с. 51].

Теорія соціальної інокуляції (від лат. *Inoculatio* – прищеплювання) була висунута психологом Вільямом МакГіром. Він взяв за основу ідею практики медичних щеплень і творчо трансформував її принцип у сферу соціально-психологічних технологій формування стресостій-

кості особистості. Згідно з цією теорією, навчання людей навичкам протидії зовнішньому негативному впливу звичайно є центральним компонентом програм прищеплення соціальних і життєвих навичок [21, с. 31]. Застосовуючи дану теорію, можна знизити соціальний тиск і вплив з боку певних кіл, вживаючи заходів до того, як індивід виявиться під їх негативним впливом, акцентуючи, таким чином, увагу на ранньому попередженні, а не на пізньому втручанні. Навчання людей навичок протидії зовнішньому негативному впливу є більш ефективним способом вирішення поведінкової проблеми, ніж просте надання інформації. У цьому плані велику роль мають виховні бесіди батьків з дітьми, під час яких останні отримують уявлення про згубні наслідки деяких зовні начебто «модних» у певних молодіжних колах аномальних навичок і стереотипів ризикової поведінки. Ризикована поведінка (risky behaviour) (за визначенням ВООЗ та ЮНІСЕФ) – це використання підлітком таких поведінкових практик, які загрожують його стану здоров'я та нормальній життєдіяльності. Батьки можуть вчасно нейтралізувати вплив факторів, які сприяють формуванню ризикованої поведінки. Ефективне проведення відповідних співбесід дає вагомий результат і дозволяє батькам не вдаватися до насильства у боротьбі з аномальною поведінкою дітей, яка вже сформувалася під впливом зовнішнього середовища. Якщо ж такого попереднього втручання з боку батьків не було, то сукупність особливостей соціального оточення дитини та ряду інших об'єктивних факторів може становити явну загрозу її здоров'ю та благополуччю [21, с. 29].

Згідно з теорією Г. Дж. Ботвіна, життєві навички (lifeskills training) – це особливого роду навички особистої поведінки і міжособистісного спілкування. Вони дозволяють людям контролювати і усвідомлено спрямовувати свою життєдіяльність, розбудовувати вміння жити в гармонійному співтоваристві з іншими і вносити позитивні зміни в навколишнє середовище [15, с. 39]. Дана теорія базується на понятті про зміну поведінки, а практична її реалізація у профілактичних програмах використовує методи поведінкової терапії. Цей теоретичний підхід було сформульовано на стику двох етіологічних теорій – теорії соціального навчання і теорії проблемної поведінки. Відповідно до такого підходу, навчання життєвим навичкам виступає як важлива освітня модель забезпечення психосоціального розвитку особистості. Таку

модель відрізняють конструктивність і спрямованість на формування позитивних установок і ефективних поведінкових навичок. Відмітною ознакою такої моделі виступає її превентивний характер, оскільки вона покликана не тільки корегувати наслідки порушень психосоціального розвитку дорослих, які часто проявляються саме у жорсткому поведженні з дітьми в сім'ї, але й адекватно попереджати такі дії.

До основних життєвих навичок особистості фахівці відносять творче і критичне мислення, ефективне спілкування, прийняття рішень і вирішення проблем, самосвідомість, засади особистих взаємин, уміння керувати своїми емоціями і долати стреси [2, с. 23]. Отримані навички допомагають на практиці в різних складних життєвих ситуаціях, у тому числі при вирішенні проблемних аспектів сімейного виховання дітей.

У світлі теорії стресу і копіngu (від англ. coping – оволадання) професора психології Р. Лазаруса розвиток різних форм поведінки, що сприяють соціальній адаптації особистості, визначається механізмами подолання стресу. Поведінка особистості розглядається науковцем, як продукт взаємодії між людиною і навколишнім середовищем. Саме Річард Лазарус ввів у науковий обіг поняття «копінг» – подолання стресу, упорання з ним, як критерій визначення успішності або неуспішності соціальної адаптації людини у стресових ситуаціях [16, с. 8]. Поведінку, спрямовану на усунення або зменшення сили впливу стресогенного фактору на особистість, називають копінг-поведінкою, або поведінкою совладання. Аби упоратися з стресом, пересічна людина використовує власні стратегії на основі особистісного досвіду, що сформувався у неї, або копінг-ресурсу. Важливим копінг-ресурсом є емпатія (від грецьк. *empathia* – співпереживання), яка включає як саме співпереживання, так і здатність поділяти чужу точку зору, що дозволяє більш об'єктивно оцінювати проблему і виробляти найкращий варіант її вирішення. Саме тому копінг-стратегії допомагають дорослим контролювати зовнішній прояв своїх емоцій під час спілкування з дітьми в сім'ї, утримуватися від застосування насильства. За подібних ситуацій поведінка совладання є результатом взаємодії копінг-стратегій і копінг-ресурсів.

Автор теорії проблемної поведінки Р. Джессор доводить, що поведінка особистості є продуктом складних взаємин між нею та її

оточенням. Дана теорія стосується взаємин між трьома категоріями психосоціальних змінних. Перша категорія – система особистості – включає цінності, очікування, переконання людини і її ставлення до самої себе й до суспільства. Друга категорія – сприймана навколишня система – включає сприйняття ставлення особистості до навколишнього середовища. Третя категорія – поведінкова система – включає соціально прийнятну і неприйнятну ментальну поведінку. Для окремих індивідів характерні аномальні поведінкові проблеми, психофармакологічні і афективні порушення, зокрема, стійка аддикція до алкоголю або наркотиків, періодичні сплески на цьому ґрунті проявів жорстокості і агресії стосовно членів сім'ї, особливо до дітей. Як відомо, на поведінку людини впливають її духовні надбання, внутрішні переконання і принципи, а також сприйняття/неприйняття оточенням обраної індивідом моделі поведінки. Отже, навички критичного мислення, ефективної комунікації і перемовин є важливими складовими андрагогічного аспекту проблеми формування усвідомленого батьківства [20, с. 57]. Використання названих видів взаємодії в процесі діяльності, при наявності практичної можливості застосування відповідних навичок, є важливою складовою процесу навчання дорослих гуманізації взаємин з дітьми, запобігання жорсткому поводженню з ними, зміни менталітету батьків у галузі виховання з негативного на позитивний.

Теорія планованої поведінки І. Айзена являє собою модифікований і розширений варіант теорії розумової дії. Крім настанов стосовно реалізації аспектів поведінки і суб'єктивних норм, ним був виділений ще один специфічний фактор, який впливає на поведінку особистості в сфері її ментального здоров'я – сприйманий контроль над поведінкою дорослих під час спілкування з дітьми в сім'ї. Необхідність введення у науковий обіг цього фактора була викликана припущенням, що поведінка особистості визначається водночас мотивацією (наміром) і здатністю (контролем поведінки). Згідно з даною теорією, чим вищим є сприйманий контроль над поведінкою людини, тим більше зусиль витратить вона на реалізацію умов відповідної поведінки. Сприйманий контроль над поведінкою, поряд з установками стосовно реалізації умов певного виду поведінки і суб'єктивними нормами, щоразу впливає на намір індивіда діяти саме певним

чином. Відносна вага даних трьох факторів у формуванні наміру є різною для певних форм поведінки в сфері здоров'я і для різних груп населення.

Сприйманий контроль обумовлений контролюючими установками і сприйманою силою. Контролюючі установки – це установки щодо наявності або відсутності бар'єрів, що перешкоджають реалізації певного виду поведінки і факторів, які сприяють реалізації цього виду поведінки. Сприймана сила – вплив кожного з цих бар'єрів, або факторів, на припинення певного виду поведінки, або на формування нової форми поведінки у сфері виховання дітей. З цього випливає, що людина, у якої яскраво виражені контролюючі установки на наявні фактори сприяння їх позитивній поведінці, має вищий рівень сприйманого контролю над поведінкою. Що ж до людини, у якої відсутні контролюючі установки, то вона має нижчий рівень сприйманого зовнішнього контролю, що негативно позначатиметься на її поведінці в сім'ї, стосунках з дітьми.

Концепція здорового життєвого стилю Всесвітньої організації охорони здоров'я основною своєю метою ставить розвиток фізично і психічно повноцінної, дієздатної особистості, яка визнає здоровий життєвий стиль, в якому поведінка людини розглядається не ізольовано, а в контексті соціуму. Дана концепція заснована на зміцненні здоров'я – як процесі, який допомагає індивідам і суспільним групам підсилувати контроль над визначальними параметрами свого ментального здоров'я (згідно з визначенням ВООЗ, ментальне здоров'я – це стан благополуччя, за якого людина здатна реалізовувати свій власний потенціал, справлятися з життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, виховувати дітей, а також вносити гідний вклад у розвиток співтовариства).

Дана концепція поєднує в собі особистий вибір і соціальну відповідальність. Її важливою складовою є життєва компетентність. Концепція зміцнення ментального здоров'я інтегрує сімейне середовище і пов'язані з ним групи людей, має на увазі зміну типу і моделей сімейного виховання у бік їх гуманізації. Дії на її основі розраховані на тривалий позитивний ефект завдяки посиленню особистісних ресурсів і готовності людей використовувати їх у взаємовідносинах з дітьми в сім'ї [18, с. 117].

3. Напрямки профілактики жорстокого поводження з дітьми

З урахуванням розглянутих у попередньому розділі базових теорій і концепцій, беручи до уваги позитивний досвід організації відповідної профілактики, який успішно пройшов практичну верифікацію, експерти ВООЗ у рамках Глобальної кампанії з профілактики насильства (Global Campaign for Violence Prevention), європейські і вітчизняні науковці, враховуючи рекомендації «Керівних принципів політики Ради Європи з питань комплексних національних стратегій захисту дітей від насильства» (Committee of Ministers to member states on integrated national strategies for the protection of children from violence), Європейської стратегії «Здоров'я і розвиток дітей і підлітків» (European strategy for child and adolescent health and development) (резолюція EUR/RC55/6) і «Керівництва ЄС по підтримці і захисту прав дітей» (EU Guidelines for the Promotion and Protection of the Rights of the Child) на сучасному етапі виділяють такі найперспективніші концептуальні методологічні напрямки у галузі подальшого вдосконалення профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї. Це широка інформаційно-просвітницька і консультативна діяльність у галузі пропаганди гуманних моделей сімейного виховання дітей, спрямована на формування у всіх соціальних стратифікаціях суспільства розуміння неприйнятності будь-яких форм жорстокого поводження з дітьми в сім'ї і ухиляння батьків від належного задоволення їх життєвих потреб, на прищеплення високої культури поваги до прав дітей, включаючи право на захист від усіх форм насильства, на повагу людської гідності і фізичну недоторканність, а також право на висловлення своїх поглядів. Сприяння поліпшенню сімейних взаємин, формуванню в батьків, усиновителів, опікунів і названих батьків стійких навичок відповідального батьківства, виробленню батьками здатності до адаптивної і позитивної поведінки, яка базується на психосоціальній компетенції і навичках міжособистісного спілкування, що допомагають будувати гуманні взаємини з дітьми, ставитися до них з належною емпатією. Раннє виявлення неблагополучних і проблемних сімей, надання різних видів конкретної індивідуальної психологічної допомоги і необхідних соціальних послуг сім'ям з дітьми, що перебувають у складній життєвій і соціальній ситуації [14, с. 19].

На підставі таких напрямків базуються і найпоширеніші сучасні транснаціональні та національні моделі профілактичної роботи. «Керівні принципи політики Ради Європи з питання комплексних національних стратегій захисту дітей від насильства» пропонують вдосконалювати їх, керуючись такими загальними принципами: захист дітей від насильства; право дітей на життя, виживання і розвиток у максимально можливому ступені; недопущення дискримінації дітей; гендерна рівність дітей; участь дітей у реалізації превентивних програм; дотримання зобов'язань перед дітьми з боку держави; виконання зобов'язань перед дітьми з боку інших суб'єктів профілактичної діяльності; найкраще забезпечення інтересів дітей. Крім того, даний документ визначає також і чотири рекомендовані оперативні принципи (багатоплановий характер, комплексний підхід, міжвідомче співробітництво, підхід за участю усіх зацікавлених сторін).

Поділяючи такі теоретичні підходи, вітчизняні фахівці вважають, що практичну профілактичну соціальну і педагогічну роботу щодо попередження жорстокого поводження з дітьми потрібно планувати також з урахуванням того, що принцип системності передбачає розробку та практичне проведення профілактичних заходів на основі системного аналізу стану соціальної ситуації в країні; що принцип стратегічної цілісності визначає домінуючу стратегію профілактичної діяльності, обумовлену конкретними напрямками і конкретною метою, а принцип багатоаспектності передбачає поєднання різноманітних аспектів профілактичної діяльності: особисті: поведінково-центрованого та зосередженого на середовищних аспектах [7, с. 23]. Принцип ситуативної адекватності означає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній та соціально-психологічній ситуації соціуму на даному етапі, а принцип солідарності передбачає гармонійну, злагоджену мультидисциплінарну взаємодію відповідних державних та недержавних інституцій [5, с. 12].

Разом з цим вважаємо за необхідне розглянути також зміст інших принципів, які відіграють особливу роль у справі профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, оскільки їх урахування сприяє підвищенню її ефективності і результативності. До таких належать: повага, охорона та захист прав дитини; адресність; комплексність; емпатія, конфіденційність.

Принцип поваги, охорони та захисту прав дитини у практичному аспекті реалізується через розгляд проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, як неприпустимого порушення прав дитини. Дотримання цього принципу при здійсненні профілактики жорстокого поводження з дітьми дозволяє сприяти формуванню у дитини усвідомлення власної гідності, а також її прав і обов'язків, відчуття захищеності з боку держави та її інституцій, закону, сприяти формуванню елементів правової культури, зокрема, правової активності.

Адресність у профілактичній діяльності передбачає, що інформаційна допомога дитині в розвитку її творчої індивідуальності, почуття людської гідності, розуміння свого місця та ролі в суспільстві відіграє значну роль в багатогранному процесі профілактики жорстокого поводження з дітьми. Дотримання цього принципу сприяє врахуванню особливих інформаційно-освітніх потреб дітей, розвитку у них навичок безпечної поведінки. Ключова ідея даного принципу полягає у необхідності відкриття перспектив самореалізації та соціалізації кожній дитині.

Комплексність профілактичної діяльності виражається у спрямованості на сукупність усіх головних факторів та чинників, які породжують та сприяють поширенню у суспільстві такого негативного явища, як жорстоке поводження з дітьми в сім'ї. Дотримання цього принципу дозволяє пом'якшувати потенційну вразливість дітей через мінімізацію впливу негативних факторів, зокрема, перебування в ситуаціях домашнього насильства, жорстокої експлуатації дитячої праці тощо. Системність відповідно до визначення системи (система – сукупність елементів, які перебувають у стосунках і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність) полягає у цілісному та логічному поєднанні елементів профілактики жорстокого поводження з дітьми. Така єдність структурних елементів підпорядкована меті діяльності і спрямована на досягнення бажаного результату, що, в свою чергу, впливає із соціального замовлення суспільства. Відповідними принципами визначаються також основні вимоги до мети, змісту та методів найпоширеніших сучасних форм профілактики жорстокого поводження з дітьми. Її важливими компонентами є діагностична, прогностична, консультативна, захисна, соціально-перетворювальна, організаційно-координаційна та виховна функції.

Так, діагностична функція профілактики жорстокого поводження з дітьми реалізується через виконання таких завдань: виявляти чинники і фактори, що породжують та сприяють поширенню негуманного ставлення батьків до дітей у конкретно взятому соціальному середовищі; визначати особливі групи ризику для проведення відповідної первинної, вторинної або третинної профілактики; визначати індивідуальні та групові потреби цільової групи; досліджувати спрямованість впливу соціального середовища на прийняття моделей поведінки; визначати позитивний виховний потенціал соціального середовища; досліджувати можливості потенційних суб'єктів профілактики жорстокого поводження з дітьми на місцевому, національному і міжнародному рівнях.

Прогностична функція профілактики жорстокого поводження з дітьми проявляється у таких напрямках: передбачати вплив на поведінку дитини та розвиток соціальної ситуації застосовуваних профілактичних технологій; прогнозувати успішність проводжуваної діяльності та необхідність своєчасного внесення змін і коректив на підставі аналізу результатів спланованого та системного моніторингу діяльності; передбачати можливі труднощі у здійсненні профілактики жорстокого поводження з дітьми та визначати шляхи їх подолання.

Консультативна функція профілактики реалізується шляхом виконання таких завдань: надавати рекомендації біологічним або соціальним батькам, вихователям, вчителям та представникам зацікавлених інституцій з питань протидії жорстокому поводженню з дітьми; проводити консультації для дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; доводити до батьків, вчителів та інших суб'єктів виховного процесу рекомендації з питань організації та практичного здійснення заходів з профілактики жорстокого поводження з дітьми.

Захисна функція є домінуючою у реалізації заходів, спрямованих на формування правових знань щодо можливостей реалізації своїх прав; забезпечення дотримання норм чинного законодавства стосовно охорони та захисту прав дітей; гідне відстоювання інтересів дітей, які зазнали насильства, у відповідних захисних інституціях.

Соціально-перетворювальна функція профілактики жорстокого поводження з дітьми здійснюється через вжиття заходів по мінімізації негативного впливу соціального середовища; сприяння розвитку

позитивних моделей поведінки дітей; їх здатностей до самовизначення, самоорганізації, самопомоги, самореабілітації; соціальному і професійному визначенню особистості; ресоціалізації дітей, які вже зазнали від антигуманного ставлення до них у сім'ї.

Виховна функція профілактики жорстокого поводження з дітьми спрямована на формування толерантного ставлення суспільства до постраждалих від асоціального ставлення; формування позитивної мотивації дітей у звертанні за допомогою до представників відповідних органів державної влади та її інституцій, громадських організацій; формування відповідальної батьківської поведінки; підвищення правової активності суспільства.

Організаційно-координаційна функція регламентує вирішення цілої ланки важливих практичних аспектів: організувати, впроваджувати та розвивати систему профілактики жорстокого поводження з дітьми; планувати профілактичні заходи, спрямовані на реалізацію визначеної міжнародним законодавством, державою та навчальним закладом стратегії профілактики жорстокого поводження з дітьми; організувати та здійснювати заходи, спрямовані на попередження жорстокого поводження з дітьми; визначати ступінь ефективності заходів профілактики жорстокого поводження із дітьми з метою подальшого вдосконалення складових цієї роботи; формувати моделі безпечної поведінки; сприяти впровадженню комплексного підходу в організації системи профілактики жорстокого поводження з дітьми; організувати та сприяти організації дитячих громадських об'єднань; залучати дітей до суспільно-корисних видів діяльності; сприяти організації культурного дозвілля; здійснювати пошук необхідних додаткових ресурсів для ефективної реалізації практичних елементів профілактики жорстокого поводження з дітьми; налагоджувати механізми співпраці та взаємодії між різними суб'єктами здійснення профілактики жорстокого поводження з дітьми; використовувати об'єктно-суб'єктний підхід в організації профілактики.

Реалізація комплексу заходів організаційно-координаційних функцій профілактики вимагає чіткої координації дій всіх учасників даного процесу. До суб'єктів профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї у широкому розумінні цього аспекту належать відповідні державні інституції, виконавчі підрозділи органів місцевого самовряду-

вання, громадські організації і об'єднання, програмні цілі яких передбачають протидію насильству стосовно дітей [8, с. 49].

До першої їх групи можна віднести ті суб'єкти, які безпосередньо ведуть на місцях практичну колективну та індивідуальну профілактику. До другої – суб'єкти, які здійснюють профілактику в ході виконання делегованих їм згідно з чинним законодавством та нормативно – правовими актами спеціальних контрольних, наглядових і правоохоронних функцій. До третьої – суб'єкти, зайняті переважно керівництвом або координацією діяльності щодо попередження насильства стосовно дітей у сім'ї. Звичайно, такий розподіл певною мірою умовний, бо окремі аспекти безпосередньої профілактичної, контрольної і правоохоронної діяльності, її координації виявляються при функціонуванні суб'єктів кожної з трьох названих груп. До того ж діють не ізольовано, а у взаємодії одне з одним – згідно з національним законодавством та особливостями адміністративно-територіального устрою країни,

Що ж до України, то, як наголошує стаття 3 закону «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є»: уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування; служби у справах дітей.

У спільному наказі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань № 1983-10 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», відповідно до Законів України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про попередження насильства в сім'ї» та з метою подолання сімейного неблагополуччя, захисту прав членів сім'ї, створення

умов для нормального розвитку і виховання дітей у сім'ї затверджено порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Суб'єктами соціальної роботи згідно із ст. 2 згаданого вище наказу є: управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту обласних (районних, міських) державних адміністрацій; обласні, міські, районні, районні в містах служби у справах дітей; обласні, міські, районні, районні в містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – центри СССДМ); управління (відділи) охорони здоров'я обласних (міських, районних) державних адміністрацій; заклади охорони здоров'я; управління (відділи) освіти і науки обласних, міських та районних державних адміністрацій; дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади; органи праці та соціального захисту населення; відділи з питань взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю, організаційно-аналітичної роботи Міністерства транспорту та зв'язку України; органи внутрішніх справ.

Ст. 3 даного наказу містить перелік об'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах: сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самостійно, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками в сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований в державній службі зайнятості як такий, що потребує працевлаштування; сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка; сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні.

4. Понятійний інструментарій і рівні профілактики

На сучасному етапі соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї розглядається фахівцями, як стратегічний та перспективний напрямок соціальної і соціально-педагогічної роботи. І це зумовлює зростаючу увагу не лише до теорій, концепцій і прин-

ципів такого виду профілактики, але й до відповідного понятійного інструментарію. Адже і дотепер термінологія цієї специфічної галузі не має єдиної, загально визнаної науковим співтовариством семантичної однозначності, мають місце термінологічні різночитання ідентичних дефініцій, що, безумовно, породжує певні проблеми. Вважаємо за доцільне розглянути деякі його відповідні проблемні аспекти детальніше.

Профілактика (від грецьк. Prophylaktikos – попереджувальний) – це заздалегідь заплановане попередження якоїсь можливої несприятливої події або явища, з усуненням причин, здатних викликати такі або близькі до них небажані наслідки. Досліджуваний аспект профілактики – соціальна робота, спрямована на організацію і впровадження системи заходів щодо попередження аморальної, протиправної та інших видів асоціальної поведінки, запобігання будь-якому її негативному впливу на життя і здоров'я дітей, молоді і сім'ї. Її більш вузький розділ – соціально-педагогічна профілактика. Це комплексна система форм, методів і засобів виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної моделі розвитку дитини і сприяння проявам її особистісного потенціалу в різних видах діяльності протягом її дорослішання. Її важлива складова – соціально-педагогічна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї – насамперед забезпечує перехід до якісно нового типу сімейних відносин, що сприяє реалізації духовно-морального, інтелектуального, культурного потенціалу особистості дитини у процесі її розвитку і становлення, захищає її від негативних впливів, у тому числі від жорстокого поводження в сім'ї.

У преамбулі Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» № 2558-III надано юридично вичерпне трактування відповідної дефініції: «Соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу».

У дослідженнях О. Безпалько «соціальна профілактика визначена, як особливий напрямок соціально-педагогічної діяльності, як комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження,

локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [3, с. 15]. Особливістю такого визначення є його спрямованість на досягнення позитивних змін у соціальному середовищі та диференціацію можливих видів профілактичних заходів.

На думку С. Харченка та колективу співавторів, соціальна профілактика включає: психологічну і педагогічну допомогу сім'ї; вияв груп ризику девіантної поведінки та проведення превентивних психологічних і педагогічних заходів; поширення передового педагогічного досвіду в навчально-виховному процесі навчальних закладів; розвиток альтернативних форм навчання і виховання; психолого-просвітницьку роботу та роботу, спрямовану на розвиток особистості дитини.

Ключовим у цих найпоширеніших нині визначеннях є орієнтованість на досягнення позитивних змін як особистісних (попередження проявів жорстокого поводження батьків з дітьми), так і соціальних (запобігання негативному впливу суспільства на формування локальних сімейних моделей виховання дітей). Їх відмінність полягає у тому, що, на трактування І. Зверевої, акцентує увагу саме на усуненні першоджерел і першопричин жорстокого поводження батьків з дітьми, а також визначає конкретне коло суб'єктів таких видів діяльності [6, с. 12].

Разом з тим у працях В. Оржеховської соціально-педагогічна профілактика трактується, як вид раннього або первинного превентивного виховання. Автор дотримується думки, що «соціально-педагогічна профілактика – вид превентивної роботи, спрямованої на здійснення освітньо-профілактичних заходів та інших педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилень» [9, с. 18].

В. Ролінський класифікує соціально-педагогічну профілактику насильства щодо дітей та підлітків як комплекс цілеспрямованих колективних та індивідуальних впливів на свідомість, почуття і волю учнів з метою попередження асоціальної антигромадської спрямованості поведінки неповнолітніх, перебудови ставлення учнів до оточуючого середовища [12, с. 23].

Відповідно до визначення І. Трубавіної, соціально-педагогічна профілактика кризи і проблем сім'ї – це система заходів, спрямованих на створення умов для виявлення і попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення і подолання таких явищ,

утиску прав, їх наслідків. Таке визначення дефініції наголошує на створенні умов для попередження, виявлення і подолання негативних явищ, а також їх наслідків [1, с. 23].

Наведений вище порівняльний аналіз думок та поглядів дозволяє дійти висновку не лише про певну спорідненість понять «соціальна профілактика», «соціально-педагогічна профілактика», «педагогічна профілактика», «превентивна робота», а також про існування у вітчизняних науковців дещо різних трактувань щодо визначення їх сутності і глибинного змісту.

Разом з цим, всі розглянуті поняття об'єднує загальна спрямованість на попередження асоціальної поведінки батьків та дорослих у відносинах з дітьми. Вони також мають деякі спільні функції, стратегічні підходи до здійснення практичної діяльності. Однак різні кінцеві цілі такої близької за головним змістом профілактично-превентивної діяльності обумовлюють специфіку наповнення, особливості тактики, локалізуючи та відокремлюючи сфери діяльності кожної з них. Тому ми вважаємо, що соціально-педагогічна профілактика в наш час є всеохоплюючим мультидисциплінарним комплексом конкретних заходів, здійснюваних з метою попередження будь-якого негативного впливу на дітей у процесі їх сімейного і громадського виховання та навчання, спрямованих на підвищення ступеня їх соціальної адаптації та інтеграції, якості життя та повну реалізацію їх потенційних можливостей.

У сучасній практиці вітчизняні і зарубіжні фахівці з соціальної педагогіки розрізняють декілька рівнів відповідної профілактики. Керуючись загально визнаною класифікацією Всесвітньої Організації Охорони здоров'я, вони, залежно від того, на кого спрямована профілактична робота, тобто, хто є об'єктом її впливу, поділяють її на первинну, вторинну і третинну.

Первинна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї націлена на суспільство в цілому з метою здійснення назрілих змін в основі його відповідних поглядів. Йдеться, зокрема, про кампанії громадської свідомості, що проводяться з метою привернення уваги соціуму до характеру та масштабів проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї та поза нею, тяжкості їх наслідків. Первинні служби запобігання проявам насильства практикують такі, зокрема, заходи: відвідування проблемних сімей працівниками служби охорони здо-

ров'я та соціального захисту; проведення тренінгів для молодих батьків; організація навчання батьків та опікунів з метою формування у них розуміння сутності відповідального та усвідомленого батьківства; розробка програм, спрямованих на пропагування здорового способу сімейного життя; надання бажаними можливості отримувати консультації з проблемних ситуацій з допомогою безкоштовної телефонної лінії підтримки; постійна робота з проблемними та кризовими сім'ями.

Працівники сфери освіти (вихователі, вчителі) та охорони здоров'я (медсестри, шкільні лікарі) у рамках первинної профілактики відіграють важливу роль у наданні практичної підтримки та порад батькам. Важливість цього обумовлена тим, що малі діти зазнають серйозного ризику постраждати від насильства. Це найбільш масовий та поширений рівень профілактики. Його контингент включає переважно більшість батьків, дітей та підлітків, а головною метою є формування активного, адаптивного способу сімейного життя і високогуманного стилю виховання дітей. Первинна профілактика націлена на вирішення таких завдань: запобігання будь-яким проявам жорстокого поводження з дітьми в сім'ях; вдосконалення, підвищення ефективності використовуваних батьками активних, конструктивних виховних стратегій, розвиток у них емпатії щодо дітей; сприяння реалізації потенціалу особистісних ресурсів самих дітей (формування позитивної, стійкої «Я»-концепції, внутрішнього контролю власної поведінки і т.д.).

Вторинна профілактика спрямована на припинення проявів насильства в конкретних сім'ях або у локальних соціальних групах всіма доступними способами і методами, попередження можливих негативних наслідків. Вторинна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ях включає в себе педагогічні та соціально-психологічні, а у деяких випадках і медичні заходи неспецифічного характеру. Її контингентом є діти і підлітки з ризикованою поведінкою (діти з кризових сімей, бездоглядні діти, діти вулиці). Метою вторинної профілактики є також зміна малоадаптивної дисфункціональної ризикованої моделі батьківського сімейного виховання на адаптивну модель.

Третинна профілактика – комплекс реабілітаційних соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу дитини, яка потерпіла від

жорстокого поводження в сім'ї, повернення її в сім'ю, з якої вона була тимчасово вилучена, по закінченні батьками відповідного курсу соціальної корекції. Отже, соціально-педагогічна діяльність в межах третинної профілактики зосереджується у різноманітних осередках допомоги батькам та дітям: реабілітаційних центрах, фостерних сім'ях, так званих дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах соціальної підтримки, громадських приймальнях тощо.

Третинні способи запобігання жорстокому поводженню з дітьми в сім'ї – це система надання послуг дітям та сім'ям, в яких вже трапилися випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження і виявлення випадків насильства чи нехтування природними потребами дітей призводить до зовнішнього втручання з метою негайного припинення жорстокого ставлення до дитини і попередження його рецидивів у подальшому. Це – необхідна послуга навіть за наявності проактивних первинних та вторинних запобіжних заходів.

Третинна профілактика серед батьків і дітей є переважно індивідуальною. Метою третинної профілактики є максимальне зменшення терміну соціальної ремісії дітей, які вже зазнали від насильства в сім'ї.

При проведенні третинної профілактики значно зростає роль фахівців – педагогів та психотерапевтів, соціальних працівників і психологів, які мають позитивний досвід аналогічної роботи, а також непрофесіоналів – членів громадських організацій, груп соціальної підтримки і співтовариств, волонтерів.

Окрім вищезазначених видів профілактики, фахівці розрізняють також загальну та спеціальну соціально-педагогічну роботу щодо профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ях [10, с. 54]. Загальна профілактика полягає у здійсненні попереджувальних заходів, спрямованих на недопущення виникнення певних проблем у майбутньому дитини (на попередження відповідної негативної ризикованої поведінки підлітків, як своєрідну протестну реакцію на жорстоке поводження з боку батьків).

Спеціальною профілактикою вважається система заходів, спрямованих на попередження та локалізацію конкретних негативних явищ у поведінці дітей внаслідок жорстокого поводження з ними у сім'ї з боку батьків або осіб, що їх замінюють (профілактика підліткового суїциду, профілактика небезпечної статевої поведінки тощо) [2, с. 30].

Отже, локальна сфера сімейно-побутових відносин є домінуючою у сучасній системі соціально-педагогічної профілактики жорстокого поводження чи межую чого з ним байдужного ставлення батьків до дітей у сім'ї. Діяльність по ранньому виявленню чинників і причин дитячого неблагополуччя є першорядною справою для всіх інституцій системи профілактики [4, с. 67].

Сутність сучасної соціальної профілактики в тому, що вона створює передумови для процесу нормальної соціалізації особистості, який ґрунтується на пріоритеті принципів гуманізму і моральності, законності і моралі. Сучасний підхід до соціальної роботи припускає відхід від колишньої моделі, яка більше була орієнтована на усунення виявлених наслідків жорстокого поводження з дітьми, тобто була спрямована на надання допомоги постфактум. Сьогодні більш важливим уявляється виявлення першопричини насильства до дітей, тобто тих соціальних і психологічних чинників, які гіпотетично можуть оберталися в перспективі негативними наслідками для дітей [13, с. 305].

5. Висновки

Таким чином, розглянуті теорії і принципи профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми в сім'ї можна поділити на три основних групи: когнітивні, мотиваційні і поведінкові. Когнітивні підходи (соціально-когнітивний, когнітивного вирішення проблем, когнітивного ресурсу підвищення стійкості особистості) профілактики спрямовані переважно на посилення особистісного захисного потенціалу індивіда, його віри у власну спроможність, переконаність у значимості знань, що здобуваються, готовність гуманно долати фактори ризику у взаєминах з дітьми. Мотиваційні теорії (змістові і процесуальні, проблемної і планової поведінки людини) спрямовані на формування мотивації людини до змін, пов'язаних з її поведінкою відносно виховання дітей. Без глибоко усвідомленої мотивації неможливо змінити проблемну виховну поведінку дорослих на більш дієздатну. Поведінкові теорії (проблемної та девіантної поведінки, формування життєвих навичок і навичок здорового способу життя, ступеневої зміни поведінки, копінг-стратегії подолання стресу) вивчають можливості зміни поведінки, умов набуття навичок її ненасильницького характеру, гуманного вирішення проблем, ролі розуміння при цьому сукупності

особистісних і середовищних факторів. У меншій мірі в даних теоріях приділена увага впливу середовища на формування сприятливої поведінки, а також на формування соціуму, що сприяє здоровому способу життя. Механізм взаємодії суб'єктів і об'єктів профілактики можна представити, як процес профілактичного впливу представників суб'єкта на об'єкт, тобто вплив фахівців на джерела і причини жорстокого поводження з дітьми, фактори, які сприяють проявам насильства в сім'ї і, зрештою, впливають на конкретну особистість і її дії з метою зміни моделі її поведінки, обставин, у яких вона перебуває, та ухвали відповідних рішень про можливі способи реагування. Але кожна з розглянутих теорій не є догмою, а потребує постійного подальшого вдосконалення з урахуванням зростаючих вимог часу, і перспективи подальших досліджень у цьому аспекті бачимо як більш ретельне вивчення останніх наукових досліджень фахівців в цьому напрямку.

Список літератури:

1. Алексеевко Т. Ф. Технології педагогічної роботи в територіальній громаді. *Соц. педагогіка: теорія та практика*. 2004. № 2. С. 19–23.
2. Баторі-Тарці З. І. Взаємодія соціальних інститутів у захисті прав та інтересів неповнолітніх у Великій Британії. *Вісн. Черкас. нац. ун-ту. Сер. «Педагогічні науки»*. 2003. Вип. 121. С. 30–33.
3. Безпалько О. В. Поняття «Соціально-педагогічна діяльність» у тезаурусі соціальної педагогіки. *Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер. : Педагогіка*. 2003. № 4. С. 45–46.
4. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2007. 235 с.
5. Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей : інформ.-метод. матеріали / [Зимівець Н. В., Маліснко Ю. М., Цюман Т. П. ; за заг. ред. І. Д. Звереві]. Київ, 2009. 64 с.
6. Зверева І. Д. Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / упор.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева. Н. Ю. Шевченко ; за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.
7. Козубовський В. В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз) : наук. вид. Ужгород : УжНУ, 2004. 129 с.
8. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : навч.-метод. посіб. / під ред. К. Левченко і І. Трубавіної. Київ : Юрисконсульт, 2005. 452 с.
9. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Сучасні орієнтири превентивної педагогіки. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 2. С. 17–25.
10. Пірог Л. А. Соціальна захищеність підлітків в умовах трансформації сучасного українського суспільства : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ, 2005. 237 с.

11. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : метод. посіб. / авт.-упоряд.: Вовчок Т. В., Степура Н. П., Даниленко І. С. та ін. ; за заг. ред. Т. П. Цюман. Київ : ВПЦ Експрес, 2009. 328 с.

12. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства підлітків : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2005. 93 с.

13. Алексєєнко Т. Ф., Басюк Т. П., Безпалько О. В. та ін. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. І. Д. Зверевої. Київ : Центр навч. л-ри, 2006. 316 с.

14. Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України : інформ. матеріали / матеріали підгот. Т. П. Цюман ; за заг. ред. д-ра пед. наук. Київ : Укр. фонд «Благополуччя дітей», 2010. 20 с.

15. Botvin G. J., Griffin K. W. Life skills training as a primary prevention approach for adolescent drug abuse and other problem behaviors. *International Journal of Emergency Mental Health*. 2002. № 4 (1). P. 41–47.

16. Child Protection Conferences: Information for families / Hampshire ; Children's Services Department. The Creen Press Ltd., 2009. 11 p.

17. Francis J. Child Protection and Social Work Practice: Exploring the Impact of the Children (Scotland) Act 1995 / Francis Joe & McGhee Janice ; University of Edinburgh, Department of Social Work. Edinburgh, 2000. 123 p.

18. Gilligan R. Family support in practice. An evaluation of the Naas Child and Family Project, a Springboard initiative. London : Jessica Kingsley, 2003. 319 p.

19. Humphreys C. Domestic Violence and Child Protection: Directions for good practice / Humphreys C and Stanley N. London : Jessica Kingsley Publications Ltd, 2006. 243 p.

20. Jessor R. Problem Behaviour and Psychosocial Development: A Longitudinal Study of Youth / Jessor R & Jessor S. New York : Academic Press, 2017. 289 p.

References:

1. Aliexsieienko T. F. (2004). Tekhnolohii pedahohichnoi roboty v terytorialnii hromadi. *Sots. pedahohika: teoriia ta praktyka*, no. 2, pp. 19–23.

2. Batori-Tartsi Z. I. (2003). Vzaiemodiia sotsialnykh instytutiv u zakhysti prav ta interesiv nepovnolitnikh u Velykii Brytanii. *Visn. Cherkas. nats. un-tu. Ser. "Pedahohichni nauky"*, vol. 121, pp. 30–33.

3. Bezpalko O. V. (2003). Poniattia "Sotsialno-pedahohichna diialnist" u tezaurosi sotsialnoi pedahohiky. *Nauk. zap. Ternop. derzh. ped. un-tu. Ser.: Pedahohika*, no. 4, pp. 45–46.

4. Bratus I. V. (2007). Sotsialno-pedahohichna robota z yunymy materiamy u SSHA ta Velykii Brytanii: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05. Kyiv, 235 p.

5. Vprovadzhennia pilotnoi modeli strukturnoi profilaktyky nasylstva shchodo ditei: inform.-metod. materialy (2009) / [Zymivets N. V., Maliienko Yu. M., Tsiuman T. P. ; za zah. red. I. D. Zvierievoi]. Kyiv, 64 p.

6. Zvierieva I. D. (2006). Osnovy batkivskoi kompetentnosti: navch. posib. / upor.: T. H. Veretenko, I. D. Zvierieva. N. Yu. Shevchenko; za zah. red. I. D. Zvierievoi. Kyiv: Nauk. svit, 156 p.
7. Kozubovskiy V. V. (2004). Sotsialnyi zakhyst nepovnoletnikh u Velykii Brytanii (porivnialnyi analiz): nauk. vyd. Uzhhorod: UzhNU, 129 p.
8. Mekhanizmy vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta neuriadovykh orhanizatsii u protyidii zhorstokomu povodzhenniu z ditmy: navch.-metod. posib. (2005) / pid red. K. Levchenko i I. Trubavinoi. Kyiv: Yuryskonsult, 452 p.
9. Orzhekhovska V. M., Pylypenko O. I. (2005). Suchasni oriientyry preventyvnoi pedahohiky. *Pedahohika i psykholohiia*, no. 2, pp. 17–25.
10. Piroh L. A. (2005). Sotsialna zakhyshchenist pidlitkiv v umovakh transformatsii suchasnogo ukrainskoho suspilstva: dys. ... kand. sotsiol. nauk: 22.00.04. Kyiv, 237 p.
11. Psykholoho-pedahohichna robota u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh z profilaktyky nasylstva nad ditmy: metod. posib. (2009) / avt.-uporiad.: Vovchok T. V., Stepura N. P., Danylenko I. S. ta in.; za zah. red. T. P. Tsiuman. Kyiv: VPTs Ekspres, 328 p.
12. Rolinskyi V. I. (2005). Sotsialno-pedahohichni umowy profilaktyky nasylstva pidlitkiv: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05. Kyiv, 93 p.
13. Aliksieienko T. F., Basiuk T. P., Bezpalko O. V. ta in. Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. (2006) / za red. I. D. Zvierievoi. Kyiv: Tsentri navch. l-ry, 316 p.
14. Stanovyshche ditei, yaki poterpily vid zlochynu: dosvid Ukrainy: inform. materialy (2010) / materialy pidhot. T. P. Tsiuman; za zah. red. d-ra ped. nauk. Kyiv: Ukr. fond "Blahopoluchchia ditei", 20 p.
15. Botvin G. J., Griffin K. W. (2002). Life skills training as a primary prevention approach for adolescent drug abuse and other problem behaviors. *International Journal of Emergency Mental Health*, no. 4 (1), pp. 41–47.
16. Child Protection Conferences: Information for families (2009). Hampshire; Childrens Services Department. The Creen Press Ltd., 11 p.
17. Francis J. (2000) Child Protection and Social Work Practice: Exploring the Impact of the Children (Scotland) Act 1995 / Francis Joe & McGhee Janice; University of Edinburgh, Department of Social Work. Edinburgh, 123 p.
18. Gilligan R. (2003). Family support in practice. An evaluation of the Naas Child and Family Project, a Springboard initiative. London: Jessica Kingsley, 319 p.
19. Humphreys C. (2006). Domestic Violence and Child Protection: Directions for good practice / Humphreys C and Stanley N. London: Jessica Kingsley Publications Ltd, 243 p.
20. Jessor R. (2017). Problem Behaviour and Psychosocial Development: A Longitudinal Study of Youth / Jessor R & Jessor S. New York: Academic Press, 289 p.
21. McGuire W. J. (1999). The inoculation model of resistance to influence: Progress in communication sciences. *Human Communication Research*, vol. 13, pp. 133–171.
21. McGuire W. J. (1999). The inoculation model of resistance to influence: Progress in communication sciences. *Human Communication Research*, vol. 13, pp. 133–171.